

4. Аликперов Х. Д. Освобождение от уголовной ответственности в связи с примирением с потерпевшим // Законность. — 1999. — № 6. — С. 11–13.
5. Парфило О. А. Передумови появи інституту компромісу в сучасному кримінальному процесі України // Українська державність: ставлення, досвід, проблеми: Зб. наук. ст. (за матеріалами 12-х Харківських політологічних читачь). — Х., 2001. — С. 176.
6. Уголовный кодекс Аргентины. — С.Пб.: Юрид. центр Пресс, 2003. — С. 78–79.
7. Перепада О. В. Про відшкодування судових витрат у кримінальному процесі (порівняльний аналіз законодавства України та ФРН) // Право України. — 2001. — № 1. — С. 100–104.

УДК 343.915:656.2(477)

*К. М. Рудой, І. В. Ващенко,
В. О. Мельников, С. Г. Поволоцька*

ДЕТЕРМІНАНТИ ВЧИНЕННЯ ПРАВОПОРУШЕНЬ НЕПОВНОЛІТНІМИ НА ПІВДЕННІЙ ЗАЛІЗНИЦІ

Сучасна соціально-економічна ситуація в Україні спонукає до вивчення умов і причин правопорушень серед неповнолітніх. Саме існування правопорушень серед неповнолітніх породжується безліччю соціальних протиріч, об'єктивних і суб'єктивних явищ і процесів, що відбуваються в суспільстві сьогодні. Вивченням правопорушень серед неповнолітніх і розробкою профілактичних заходів запобігання правопорушенням займається чимало наук. Проте залишаються ще питання, котрі не знайшли достатнього висвітлення в сучасній науці. Це пояснюється як багатогранністю проблеми правопорушень, так і тим, що природний перебіг часу і поступальний розвиток суспільства породжують нові явища, що раніше науці не були відомі або ж не вивчалися нею в повному обсязі, зокрема, що саме детермінує скоєння правопорушень неповнолітніми на залізниці.

У зв'язку з цим, нами і була визначена проблема даного дослідження: які причини правопорушень неповнолітніх на залізниці; які чинники негативно впливають на протиправну поведінку неповнолітніх; які мотиви вчинення правопорушень.

Правапорушення неповнолітніх на Південній залізниці поряд із загальними причинами правопорушень в нашій країні, мають свої особливості. Вони пов'язані:

- з віковими, психологічними, статевими відмінностями особистості неповнолітніх правопорушників і механізмом протиправної поведінки;
- обставинами, що сприяють здійсненню правопорушень неповнолітніх;
- динамікою, структурою злочинності і правопорушень неповнолітніх;
- демографічними й іншими факторами, що відносяться до різних соціально-економічних і морально-психологічних сфер громадського життя.

Правапорушення є наслідком складної взаємодії особистості із середовищем. Кримінологи справедливо акцентують свою увагу на вирішальній ролі соціального середовища у формуванні протиправної та злочинної поведінки.

При цьому характер причинно-наслідкових зв'язків визначається багатозначною причинністю, що полягає в діалектичній взаємодії багатьох факторів, що обумовили злочин, сприяли, супроводжували, чи полегшували, перешкождали його настанню. Знаходячись у різних формах взаємозв'язку, зазначені фактори, за характером впливу, спрямованістю та значимістю відіграють не однакою роль. При цьому віддаленість від найближчих причин, що детермінують злочинне діяння, послідовно зменшує силу причинного зв'язку і за наявності багатьох проміжних ланок може практично не скоювати криміногенного впливу. Ця властивість лежить в основі вибору оптимального рішення по вичленовуванню з безлічі причин і умов здійснення неповнолітніми правопорушень найбільш істотних і значимих, що мають чітко виражену спрямованість і виступають об'єктом профілактичного впливу.

Загальними об'єктами впливу кримінологічного попередження правопорушень неповнолітніх є:

- криміногенні фактори, що негативно впливають на моральне формування особистості правопорушників;
- конфліктні ситуації;
- зовнішні умови й обставини, що об'єктивно сприяють здійсненню злочинів і настанню злочинного результату.

У процесі здійснення профілактичних заходів, суб'єкти цієї діяльності адресують конкретні вимоги об'єктам соціального контролю, використовуючи систему методів і засобів впливу на особистість правопорушника. Ефективність їх значною мірою обумовлюється всебічним знанням самого об'єкта профілактики, особливостей різних груп неповнолітніх правопорушників, їх морально-психологічних властивостей, соціального середовища та найближчого побутового оточення. Це важливо для правильного визначення організаційних форм профілактичної роботи.

До факторів, які впливають на делінквентність поведінки неповнолітніх, належать [1; 2; 3]:

- бурхливий фізичний розвиток: посилений ріст кінцівок, збільшення обсягу серця, перебудова ендокринної системи, статеве дозрівання, поява вторинних статевих ознак;
- недостатня сформованість нервової системи, перевага процесів порушення над процесами гальмування викликають у підлітків підвищену збудливість, вразливість, невміння стримувати емоції. Це найчастіше приводить до імпульсивної поведінки, нездатності витримувати емоційні тривалі навантаження, сильні стресові стани;
- статеве дозрівання, може викликати особливі переживання, нездоровий інтерес до сексуальних питань. Тому, підліткові в цей період важко розмірити внутрішні пориви з тими вимогами, що ставить суспільство.

Одночасно відбувається інтенсивний соціальний розвиток особистості. Соціалізація являє собою процес формування особистості в певних соціальних умовах, соціальних групах і надбанні життєвого досвіду, засвоєнні цінностей, норм і правил поведінки. При цьому соціалізація особистості проходить такі стадії:

первинну (від народження до підліткового віку); індивідуалізації (прагнення індивіда виокремити себе серед інших, критично усвідомити суспільні норми поведінки); інтеграції (бажання людини знайти своє місце в житті, «влитися» в суспільство); трудову; після трудову. Якщо під час соціалізації особистості виникають дефекти, то можлива поява протиправної поведінки. А саме:

- *дефекти в організації виховання* призводять до розвитку антисуспільної орієнтації й асоціальної мотивації;
- *дефекти в розумінні та виконанні соціальних ролей* призводять до заперечення ролі, нерозуміння її соціальної значущості, ухилення від виконання ролі;
- *дефекти в системі спілкування* призводять до звуження кола спілкування, спілкування в групі з девіантною поведінкою, неможливості задоволення потреб в емоційному контакті, самоствердження;
- *дефекти індивідуального соціального досвіду* можуть бути зумовлені помилками у вихованні, специфікою спілкування (наприклад, у родині), засвоєння норм асоціальної поведінки;
- *дефекти соціального контролю* залежать від недостатньої ефективної діяльності сім'ї, навчально-виховних і виробничих організацій, правоохоронних органів;
- *дефекти соціальної адаптації* (зокрема, процеси міграції й урбанізації).

Виходячи з означеного вище, основна мета нашої роботи може бути сформульована як визначення комплексу значущих детермінант, що найбільш інтенсивно впливають на вчинення правопорушень неповнолітніми на залізниці. Головна задача, обумовлена даною метою, визначається як виявлення комплексу значущих показників, що в основному й визначають скоєння правопорушень неповнолітніми на залізниці.

В основу експериментальної частини нашого дослідження було покладено анкетування неповнолітніх, які скоїли правопорушення на Південній залізниці. Основними питаннями, що з'ясувалися в ході опитування, були: уточнення даних про неповнолітніх, які вчинили правопорушення на Південній залізниці (стать, вік, наявність сім'ї, рід зайнятості батьків); з'ясування особливостей виховання неповнолітніх у сім'ї, їх інтересів, проведення вільного часу неповнолітнім, його поведінки під час прогулянок з друзями, ставлення до однокласників, співробітників ОВС, дорослих і робітників шкіл; причин протиправних дій неповнолітніх; визначення найпоширеніших правопорушень неповнолітніх на залізниці.

Загальна кількість респондентів склала 111 чоловік. Більшість неповнолітніх правопорушників — це діти віком від 10 до 13 років, 14–15 років і старше 15 років, тобто підліткового віку.

Найбільш складною є соціалізація підліткового віку. Для неї характерними є емоційна нестійкість підлітка, підвищена збудливість, неврівноваженість, неадекватність реакцій, що часто проявляється в невинуватій різкості й підвищеній конфліктності з оточуючими. Підвищена конфліктність, особливо в стосунках з дорослими, батьками, вчителями пояснюється тим, що змінюється си-

стема відносин підлітка з оточуючими його людьми. Внаслідок загостреного почуття дорослості він прагне до рівності в стосунках з дорослими й однолітками. Намагаючись позбавитися від опіки, від оцінок і впливу дорослих підліток стає дуже критичним стосовно них, починає загострено відчувати недоліки батьків і вчителів, піддавати сумніву поради й висловлювання старших. Таким чином, виникає багато приводів для виникнення конфліктів і зіткнень між дорослими і підлітками. Немалу роль при цьому відіграє педагогічна неспроможність дорослих, недостатня повага гідності підлітка, опора у вихованні на директивні, вимушені міри й покарання.

Для ранньої соціалізації велике значення має формування особистості в сім'ї. В цей період дитина засвоює взірці й манеру поведінки (часто неусвідомлено), типові реакції дорослих на ті або інші проблеми. За результатами нашого дослідження дефекти ранньої соціалізації в батьківській сім'ї можуть здобувати криміногенне значення якщо:

– в сім'ї спостерігається емоційний відштовх з боку батьків — 27% дітей. У дитини виникає почуття того, що батьки не звертають на неї уваги, що в них своє, цікаве для них, життя, а вона (дитина) є лише тягарем батьківського боргу. І, як наслідок, дитині в сім'ї не вистачає емоційного тепла, щирої любові, розуміння, співпереживання, у неї з'являється почуття непотрібності. Психологічне відчуження батьками дитини, відсутність турботи про дитину, ласки, тепла у взаєминах можуть стати причиною делінквентної поведінки неповнолітніх [4]. Навпаки, у сім'ях, де господарюють емоційні, теплі контакти, повага до дітей, формуються такі якості у дитини, як колективізм, доброзичливість, здатність до співпереживання, самостійність, ініціативність, уміння розв'язувати конфлікти несиловим шляхом. До інших причин можна віднести зневажливе ставлення батьків до моральних і правових заборон, їх приклади протиправної поведінки (хуліганство, розкрадання, алкоголізм). Криміногенні наслідки може мати домінуюче у сімейному вихованні задоволення матеріальних потреб дитини, яке на шкоду її духовному розвитку;

– неповна сім'я, передусім, відсутність у сім'ї батька — 32% дітей. Емоційний вакуум, що утворюється в такій сім'ї, заповнюють, як правило, стосунки не просто в неформальній групі однолітків, а в групі, де лідером були старші, які демонстрували свою фізичну силу, упевненість, уміння розв'язувати конфлікти за допомогою сили. В таких групах підліток прагне отримати те, що «недоотримав» від батька [5];

– «деформована сім'я» (з вітчимою або мачухою) — 19% дітей. В таких сім'ях виховання може бути у вигляді постійного нагляду за поведінкою дитини, численних заборон з боку батьків, дотримання суворох вказівок, батьки самі все за дитину вирішують, придушують найменшу її самостійність, або, навпаки, безмірно балують, поспішають задовольнити найменше бажання, без удержу захоплюються здібностями і мнимими талантами, рятують від найменших труднощів, від необхідності самому чого-небудь домогтися (гіперопіка), або в обстановці байдужості, холодності, нечутливості (за типом Попелюшки), або в обстановці постійного страху перед покаранням, коли за найменшу про-

вину дитину карають («жорстоке виховання»), або змалечку дитині уселяється думка, що вона повинна виправдати численні честолюбні сподівання батьків або на неї покладаються недитячі непосильні турботи (виховання в умовах підвищеної моральної відповідальності) [6];

– батьки весь час на межі розлучення — 17% дітей. В таких сім'ях постійно виникають конфлікти, що, в свою чергу, неминуче приводить до суперечливого виховання, коли кожний зі старших у сім'ї «гне свою лінію» відносно виховання дитини;

– асоціальна сім'я: пияцтво, кримінал батьків, жорстоке ставлення усередині сім'ї один до одного — 5% дітей. В таких сім'ях спостерігається бездоглядність, безконтрольність і жорстоке ставлення до дітей. Вихід з цієї ситуації знаходять самі діти — вони стають «вуличними», групуються з такими ж у своєму мікрорайоні (див. табл. 1).

Таблиця 1

Вид сім'ї	Вік неповнолітнього правопорушника		
	10-13 pp.	14-15 pp.	>15 p.
Сім'я з емоційним відштовхом з боку батьків	7	2	16
Неповна сім'я, відсутність у сім'ї батька	6	17	7
Деформована сім'я (з вітчимою або мачухою)	5	10	3
Батьки весь час на межі розлучення	6	5	5
Асоціальна сім'я	3	2	0

Однак, діти в родині виступають не тільки як об'єкт, але й як суб'єкт виховання. Вони в порядку зворотного зв'язку впливають на батьків, дисциплінують сферу побутових відносин, стимулюють репродукційні форми діяльності, що переважно пов'язані з родиною як первинним осередком суспільного виховання.

Величезні потенційні і стимулюючі можливості сімейного виховання використовуються ще обмежено. Дуже чітко в генезисі делінквентної поведінки неповнолітніх простежується криміногенна значимість недоліків, недоглядів сімейного виховання і такі фактори, як розлучення батьків (19% дітей), втрата підлітком одного чи двох батьків, якщо це не компенсується своєчасною допомогою в суспільному вихованні (32% дітей).

Поряд з негативним впливом зазначених обставин звертають на себе увагу недоліки і недогляди виховання в неблагополучних родинах. У зв'язку з тим, що неблагополучних родин дедалі стає все більше у жовтні 2003 р. на Колегії служби у справах неповнолітніх Харківської обласної державної адміністрації відповідно до Закону України «Про охорону дитинства» були визначені ознаки неблагополучних сімей [7]: невиконання батьками обов'язків щодо виховання дітей та їх матеріального утримання; байдуже ставлення до здоров'я, фізичного, духовного та морального розвитку дітей; жорстоке поводження, фізич-

не, моральне, психологічне насильство над неповнолітніми; зловживання батьками алкоголю, наркотичних, токсичних речовин, їх аморальна поведінка у суспільстві; втягування неповнолітніх у протиправну діяльність, бродяжництво та жебракування; експлуатація дітей у різних проявах; створення житлово-побутових, санітарно-гігієнічних умов, які загрожують здоров'ю та життю неповнолітніх.

Однією з найхарактерніших рис характеру дітей, які виховуються у неблагополучних сім'ях, є агресивна поведінка, котра проявляється у формі загроз, сварок, у демонстративній неслухняній поведінці, що провокує конфлікт; у вандалізмі, а також у таких соціально протиправних діях, як вчинення правопорушень та злочинів.

У неблагополучних сім'ях, де життя складається з пияцтва, сварок, інколи наркоманії, де відсутні прояви турботи, уваги та любові до дітей, дитина, як правило, буде проявляти грубість, впертість не лише відносно батьків, але й перенесе це на відносини з однолітками, сторонніми дорослими людьми. Поступово це дуже часто перетворюється на свідому агресивну поведінку. Така форма поведінки неповнолітнього правопорушника має психологічне значення самозахисту своєї особистості. При цьому ситуації, пов'язані з агресивною поведінкою, в багатьох випадках відображають життєвий досвід дитинства.

Найбільш пагубно впливає на підлітків конфліктна атмосфера таких родин, в яких відносинами і поведінкою прищеплюють їм брутальність, жорстокість, неповагу до норм поведінки й інші негативні якості.

Поряд з цим, нами виявлено чимало правопорушників, які проживають в повних, зовні благополучних родин. Але їх батьки виявляють невміння, а часом і небажання виховувати своїх дітей. Усе це приводить до бездоглядності підлітків, особливо у вечірній час, породжує в них почуття безвідповідальності за свої дії (див. табл. 2).

Таблиця 2

**Поведінка неповнолітнього правопорушника
під час прогулянок з друзями**

Вид правопорушення	Вік неповнолітнього правопорушника		
	10-13 рр.	14-15 рр.	>15 р.
Битись	10	9	10
Вживати алкогольні напої, токсичні або наркотичні речовини	5	9	4
Відібрати чужу річ	6	2	3
Образити кого-небудь	3	4	4
Зіпсувати будь-яку річ	3	3	4
Вкрасити що-небудь	9	2	4

Криміногенна значимість зазначених недоліків і недоглядів, що виступають як несприятливі умови формування підлітків-правопорушників з числа учнів,

повинна враховуватися при вивченні їх особистості та здійсненні на цій основі цілеспрямованих заходів профілактики.

Потреба спілкування й самоствердження підлітка повинна бути реалізована в сприятливих умовах сім'ї й груп однолітків у навчальному закладі. Якщо цього з якихось причин не відбувається, то самоствердження проходить в неформальних підліткових групах (вуличних, двірських) у формі асоціальних проявів (випивка, наркоманія, куріння, хуліганство). Про такі групи говорять як про групи ризику, які формують антисуспільні установки підлітка й асоціальну мотивацію поведінки.

Неповнолітні правопорушники порівняно з підлітками, які правопорушень не скоювали, мають соціально обтяжені *дефекти психологічного та інтелектуального розвитку*:

- різноманітні порушення в діяльності організму, що відбулися в період внутрішньоутробного розвитку, пологів, в період немовляти чи раннього дитячого віку (черепно-мозкові травми, загальносоматичні та інфекційні захворювання);

- ядро виражені, починаючи з дитячого віку, невропатологічні риси й патохарактерологічні реакції (надмірна крикливість, плаксивість, підвищена образливість, капризність, афективність, дратівливість, постійне збентеження, порушення сну, мовлення);

- захворювання алкоголізмом;

- явища фізичного інфантилізму (млявість, швидка втома, пониження працездатності), або виражене відставання у фізичному розвитку (дефекти зовнішнього вигляду);

- понижений рівень інтелектуального розвитку, який створює складності у спілкуванні з однолітками, вихователями, у навчанні, у праці, в отриманні необхідної інформації й соціального досвіду [8].

Під час соціалізації особистості неповнолітнього починає формуватися світогляд, моральні переконання, принципи й ідеали, система оцінних суджень, самосвідомість, відчуття самостійності, дорослості. Виникнення почуття дорослості, прагнення бути і вважатися дорослим — стрижнева особливість особистості підлітка, тому що виражає його нову життєву позицію стосовно людей, навколишнього світу, визначає зміст і напрямок соціальної активності, систему прагнень, переживань. Соціальна активність підлітка полягає у великій сприйнятливості до засвоєння норм, цінностей, способів поведінки, що існують у світі дорослих і у відносинах між ними. У підлітковому віці дуже загострене почуття власної гідності, тому, будь-які дріб'язки, навіть незначні зауваження, а тим більше безтактність, звертання до них, як до малечі, можуть боляче ранити їх самолюбство.

У цей період, особливе значення надається міжособистісному спілкуванню, і тому підліток інакше оцінює роль шкільного колективу: спостерігається велика прихильність до колективу свого класу, прагнення зайняти гідне місце серед однокласників. Колектив впливає на формування поглядів, оцінок, моральних якостей особистості підлітка. Якщо ж в учня не складаються відносини

з класом, як це буває у важковиховуваних, то він починає шукати різні форми спілкування за межами класу, школи і найчастіше попадає в самі несприятливі умови.

Загальна спрямованість особистості неповнолітнього правопорушника, тобто його бажання, потреби, інтереси й ідеали, визначають негативну лінію поведінки. Такі підлітки не мають визначених життєвих цілей і не знають, чого вони прагнуть, або їх інтереси і потреби носять обмежений, примітивний, споживчий характер. Для них характерна певна система мотивів, самозаспокоєння, самовиправдання, обвинувачення у своїх невдачах інших осіб, або посилення на збіг несприятливих обставин. Вони відстають від однолітків у розвитку, у деяких може спостерігатися відставання або відхилення в розвитку психічних функцій (пам'яті, мови, уваги, сприйняття, мислення). Для них характерні: недорозвинення духовних почуттів і емоцій, облудність, егоїзм, упертість, агресивність, пристосовництво, неорганізованість, нерівноваженість, лінь, запальність, брутальність, замкнутість, скритність. Вольові зусилля часто носять негативну спрямованість, вони можуть виявити ініціативу, спритність, кмітливість, наполегливість, коли справа стосується досягнення власних пагубних бажань.

Їх цікавить те, що не вимагає особливих розумових зусиль, носить легкий розважальний характер, викликає гострі відчуття (пісні під гітару, розважальні чи детективні фільми без психологічних колізій, комп'ютерні ігри). Вони мають великі пробіли в знаннях, вчать погано, багато хто з них відвідує школу не регулярно. Особливо погано засвоюються ними математика і мови. Систематична неуспішність сприяє закріпленню в них байдужого або негативного відношення до інтелектуальної праці, навчання. На уроках вони, як правило, ледарюють, домашні завдання не виконують, поступово втрачають взагалі розуміння змісту навчання. Усе це приводить до того, що в загальному розвитку вони значно відстають від своїх однолітків.

До фізичної праці такі підлітки, як правило, ставляться позитивно, але оскільки працьовитістю, умінням переборювати труднощі не відрізняються, то доводити справу до кінця, систематично працювати вони не можуть: із задоволенням беруться за діло, але незабаром його кидають. Однак, якщо відносини з вчителями по окремих навчальних предметах у неповнолітнього складаються сприятливі, він може під їх керівництвом досягати в трудовій діяльності певних результатів. До продуктів чужої праці відносяться як споживачі, не поважають їх, псують речі.

У таких учнів немає суспільних обов'язків, а якщо їм і дають доручення, то вони не в змозі систематично виконувати їх, оскільки у них відсутнє уміння самостійно планувати роботу, залучати інших до її виконання, вони не впевнені у власних силах. З ними звичайно не хочуть дружити, сидіти за однією партою. Завойовувати авторитет серед однолітків їм приходиться шляхом бравади, непомірних витівок, дезорганізаторських дій на уроках і на перервах, насадження атмосфери кругової поруки, здійснення хуліганських вчинків. Все це приводить до конфліктних відносин неповнолітніх правопорушників з однокласниками.

До важливих причин делінквентної поведінки неповнолітніх відносяться: нудьга, невміння себе зайняти, падіння інтересу до духовних цінностей старшого покоління, наявність злочинців — членів сім'ї, переживання власної сексуальної неповноцінності, викриття факту усиновлення, розвиток психозу в одного з батьків, суїцид одного з батьків, позбавлення ролі «кумира родини», становище «Попелюшки» у зв'язку зі зміною складу родини (поява вітчима), змушена розлука з особою, до якої була сильна емоційна прихильність, відштовх з боку однолітків через фізичний недолік, бунт проти надмірної опіки з боку батьків й інших членів родини, різка зміна соціального й психологічного статусу підлітка, жорстоке ставлення до підлітка у сім'ї, неспроможність у навчанні (див. табл. 3).

Таблиця 3

Приводи протиправних дій неповнолітніх правопорушників

Привід протиправної дії	Вік неповнолітнього правопорушника		
	10-13 pp.	14-15 pp.	>15 p.
Нудьга	6	17	15
Невміння себе зайняти	8	19	13
Падіння інтересу до духовних цінностей старшого покоління			2
Переживання власної сексуальної неповноцінності	4		1
Викриття факту усиновлення	1		
Розвиток психозу			
Жорстоке ставлення у сім'ї	3	2	3
Нездібність у навчанні	5	4	6

Результати проведеного дослідження дають підстави стверджувати, що наявність правопорушень серед неповнолітніх у даний час пов'язана з несприятливими умовами їх морального формування; з недоліками в моральному і трудовому вихованні неповнолітніх, поганою організацією їх дозвілля; помилками і недоглядами в діяльності державних органів, навчальних колективів і громадських організацій у запобіганні дитячій бездоглядності та правопорушенням.

Дуже чітко простежується в генезисі злочинної поведінки негативна значимість тих ознак, що характеризують особистість: низький культурний і освітній рівень правопорушників; стійке відставання в освітньому і культурному рівні правопорушників від своїх однолітків; невідповідність освітнього і культурного рівнів віку неповнолітніх правопорушників, що зазвичай обумовлено небажанням вчитися, нерозвиненістю інтересів, утилітарністю їх потреб. При цьому слід враховувати, що неповнолітні правопорушники звичайно з недовірою сприймають інформацію виховного характеру, що виходить від офіцій-

них осіб і колективів, нерідко трактують її помилково, прагнучи знайти в ній лише те, що якоюсь мірою може виправдати їх поведінку, зміцнити статус у неформальних групах мікрооточення. Поступово відриваючись від навчального колективу, такі неповнолітні шукають заняття поза школою, у колі випадкових вуличних знайомих і порівняно легко попадають під пагубний вплив антигромадських елементів. «Шкідливий вплив мікросередовища, — пише В. Момов, — часто виявляється сильнішим в порівнянні з більш далеким і опосередкованим впливом макросередовища.

З такими підлітками необхідно систематично проводити цілеспрямовану індивідуально-профілактичну роботу, залучати їх до громадського життя, спортивної, культурно-масової роботи», зміцнювати зв'язок з батьками і громадськими організаціями за місцем проживання неповнолітніх і проведення ними дозвілля.

Важлива роль у генезисі злочинної поведінки належить зовнішнім умовам, що полегшують здійснення злочину, та конкретно життєвій ситуації. Сукупність обставин життя конкретної особистості, що сприяють виникненню в неї за певних умов рішучості вчинити злочин — конкретна життєва ситуація. Життєві ситуації мають різну тривалість в часі і просторі, їм властива повторюваність, взаємозв'язок із соціальним середовищем і вплив на учасників ситуативної взаємодії. Досліджуючи взаємозв'язок різних обставин, що детермінують злочин, Б. С. Волков прийшов до висновку, що їх роль у генезисі злочинної поведінки є різною. «В одних випадках, — зазначає він, — причина антигромадської поведінки полягає в особі, яка вчинила злочин, в умовах її несприятливого виховання і формування, а в інших випадках — вона полягає в обставинах безпосередньої ситуації, в якій було вчинено злочин» [9; 10]. Роль її може бути правильно зрозуміла тільки в сполученні з індивідуальними властивостями, віковими, психологічними й іншими особливостями особистості правопорушника.

Неповнолітні правопорушники досить часто стають учасниками конфліктних ситуацій, які можна віднести до різновиду життєвих ситуацій (зіткнення інтересів і потреб взаємодіючих сторін). Вони істотно розрізняються за ступенем напруги, можуть виникати як у результаті навмисних дій навчальної взаємодії, так і незалежно від них, під впливом звичайних причин, факторів або збігу обставин.

Неважко помітити, що криміногенна значимість їх різна. У першому випадку напруженість і «провокуючий» вплив конфліктної ситуації виступають найбільш чітко, оскільки вона складається внаслідок цілеспрямованих дій правопорушників, які виявили рішучість вчинити злочин. Зусилля суб'єктів профілактики в таких випадках повинні бути спрямовані на найбільш повне виявлення і невідкладне усунення сукупності обставин, що обумовлюють конфліктну ситуацію або сприяють її розвитку.

Впливаючи на особистість і «пропонуючи» їй найбільш прийнятні варіанти поведінки, конфліктна ситуація вимагає прийняття конкретних рішень. Однак вони не є відповідною механічною реакцією на вплив зовнішнього середовища

у формі конфліктної ситуації, що усвідомлюється особистістю з урахуванням наявної інформації, накопиченого життєвого досвіду і системи особистісних властивостей індивіда. Звідси випливає, що ухвалення рішення і вибір протиправного варіанта поведінки носять, актуалізований характер і залежать як від об'єктивних факторів, взаємозалежних з конфліктною ситуацією, так і від суб'єктивних обставин, що відносяться до особистісних властивостей неповнолітнього правопорушника. До них варто віднести мотив як внутрішнє усвідомлене спонукання до дії, інтереси, ціннісні орієнтації і спрямованість дій суб'єктів ситуаційної взаємодії [2; 11].

Оскільки конфліктні ситуації передують здійсненню злочину, спрямованість заходів профілактики визначається не тільки об'єктивним змістом ситуації, але і суб'єктивним сприйняттям її учасниками ситуаційної взаємодії. У тих випадках, коли конфліктні ситуації в силу різних причин не піддаються усуненню, небажана поведінка може бути попереджена шляхом цілеспрямованого профілактичного впливу на учасників і посилення соціального контролю за правомірністю їх дій. Розглядаючи соціальний контроль як наукову категорію, що фіксує особливі аспекти організаторської, регулятивної й управлінської діяльності суспільства, К. Е. Ігошев не без підстави вказує, що «засвоєння й особистісне прийняття індивідом норм і вимог соціального контролю — необхідні умови формування системи самоконтролю і саморегуляції, що забезпечує моральну переконливість і правомірність поведінки індивіда в різного роду конфліктних ситуаціях [12; 13].

Як свідчить практика, такий контроль звичайно здійснюється опосередкованим шляхом через родину, школу, навчальний колектив й інші соціальні утворення. Він покликаний нейтралізувати криміногенний вплив ситуації на особистість, перервати формування протиправної поведінки, і в решті-решт привести до зміни життєвих установок і орієнтацій правопорушника. На думку В. Момова, формування системи морального саморегулювання в підлітків припускає таку організацію їх діяльності і поведінки, при якій зовнішній контроль з боку батьків і педагогів усе більше поступається місцем внутрішнім моральним зразкам [14; 15].

В усіх інших випадках, коли виникла ситуація, яка власне кажучи не є конфліктною, а лише уявляється такою в свідомості правопорушника (недостатній життєвий досвід, перекручене сприйняття відомих йому фактів, переоцінка своїх можливостей, недостатня поінформованість про особливості сформованої ситуації), зусилля суб'єктів профілактичного впливу повинні бути спрямовані на те, щоб допомогти учасникам ситуаційної взаємодії правильно й об'єктивно оцінити обстановку, що виникла, обрати найбільш оптимальний і правомірний варіант поведінки.

Підбиваючи підсумки даного дослідження, ми можемо зробити висновки на основі результатів, отриманих у ході експериментального дослідження:

1. Серед чинників, які негативно впливають на поведінку неповнолітніх зазначимо такі: недостатній життєвий досвід, обмеженість емоційно-вольової сфери, підвищена неврівноваженість, неадекватність самооцінок, недостатнє

вміння контролювати свої вчинки, схильність до наслідування, підвищена су-гестивність.

2. Погляди неповнолітніх нерідко складаються під стихійним впливом мікросередовища, або реальна дійсність сприймається ними декларативно, що ускладнює соціальну адаптацію, вироблення активної життєвої позиції особистості. Поведінка таких підлітків багато в чому залежить від складності обстановки, від уміння розібратися у ситуації, що виникла, знайти найбільш правильне рішення.

3. Однією з відмінних рис мотиваційної сторони багатьох правопорушень, скоєних неповнолітніми, є ненавмисний характер їх дій, коли правопорушник імпульсивно, під впливом обстановки, що склалася, або ж бездумно повторює дії інших осіб. Більшість мотивів неповнолітніх правопорушників займають чітко неусвідомлені мотиви, які правопорушники не можуть чітко визначити, а також наслідування іншим особам.

4. Для зниження правопорушень серед неповнолітніх на залізниці необхідно виявляти на ранніх стадіях неблагополучні, малозабезпечені, деформовані сім'ї і проводити з ними профілактичну роботу; вилучати підлітків, якщо це необхідно, з несприятливого середовища сім'ї; посилити відповідальність батьків за виховання своїх дітей; організувати проведення дозвілля неповнолітніми, доступного для всіх прошарків населення; створити притулки закритого типу для підлітків, які займаються бродяжництвом і жебруванням; працевлаштувати неповнолітніх і тих із них, хто знаходиться на обліку в ОВС за вчинення правопорушень; підсилити відповідальність неповнолітніх за вчинення правопорушень; ввести в практику влаштування за мотивованою постановою оперуповноваженого КМСН неповнолітніх у приймальники-розподільники на короткий термін із метою профілактичної роботи з тими, хто втікає з дому, пропускає заняття в школі, вчиняє дрібні правопорушення.

Ми вважаємо, що позитивні зрушення у роботі по профілактиці скоєння неповнолітніми правопорушень на залізниці будуть лише за умов:

- тісної взаємодії КМСН ЛВ з підрозділами КМСН територіальних ОВС, службами у справах неповнолітніх, навчальними закладами, притулками, приймальниками-розподільниками для неповнолітніх ОВС;
- залучення до профілактичної діяльності всіх суб'єктів профілактики і розробки механізму взаємодії та координації їх діяльності;
- своєчасності, регулярності, реальності, відповідності профілактичних заходів об'єкту профілактики;
- проведення «ситуаційної профілактики» правопорушень неповнолітніх (забезпечення відповідної охорони вантажів; встановлення на вокзалах, у потягах камер відеоспостереження; виявлення дільниць, на території обслуговування УМВС України на Південній залізниці, на яких скоюється неповнолітніми найбільша кількість правопорушень, зокрема, биття скла, підкладання сторонніх предметів на залізничні колії, крадіжок з вантажів і відпрацювання цих дільниць: патрулювання, засади);
- підготовки кваліфікованих кадрів для КМСН;

- проведення тренінгів зі співробітниками КМСН щодо здійснення ними профілактичної роботи з неповнолітніми та їх батьками;
- розробки методичних рекомендації щодо проведення профілактичної роботи з неповнолітніми, які перебувають на профілактичному обліку, з урахуванням психологічних, вікових, розумових особливостей та здібностей цього контингенту.

На наш погляд, було б доцільно залишити за КМСН ведення оперативнорозшукової діяльності, пов'язаної з виявленням та розкриттям злочинів вчинених неповнолітніми, а профілактичну діяльність віднести до обов'язків служб у справах неповнолітніх, або створити спеціалізовану службу, яка б займалась лише профілактикою злочинів та інших правопорушень серед неповнолітніх.

Вище зазначені заходи, на нашу думку, позитивно вплинуть на діяльність ОВС на транспорті щодо профілактики скоєння неповнолітніми правопорушень на залізниці.

Література

1. Божович Л. Я. Личность и ее формирование в детском возрасте. — М., 1968.
2. Драгунова Г. О. Психология подростка. — М., 1987.
3. Крутецкий В. А. Психология обучения и воспитания школьников. — М., 1976.
4. Криминология: Учебник / Под ред. В. П. Кудрявцева, В. Е. Эминова. — М.: Юристъ, 1995. — С. 95-97.
5. Антоян Ю. М., Еникеев М. И., Эминов В. Е. Психология преступника и расследования преступлений. — М.: Юристъ, 1966.
6. Столяренко Л. Д. Основы психологии. — Ростов н/Д: Феникс, 1997. — С. 100-101.
7. Печерських Т. П. Профілактична робота працівників служб у справах неповнолітніх з дітьми дев'ятого поведінки з неблагополучних сімей. — С. 108-109.
8. Криминология: Учебник / Под ред. В. П. Кудрявцева, В. Е. Эминова. — М.: Юристъ, 1995. — С. 290-291.
9. Баженов В. Профилактическая работа с несовершеннолетними правонарушителями. — М., 1994.
10. Волков Б. С. Детерминистическая природа преступного поведения. — Казань, 1985.
11. Кудрявцев В. П. Социально-психологическая характеристика антиобщественного поведения // Методологические проблемы социальной психологии. — М., 1985.
12. Данилиш Е. М. Использование системы А. С. Макаренко в деятельности ВТК. — М., 1991.
13. Игошев К. Е. Психология преступных проявлений среди молодежи. — М., 1982.
14. Момов В. Человек, мораль, воспитание: (Теоретико-методологические проблемы). — М., 1975.
15. Шляпочников А. С. Социально-экономические предпосылки основы предупреждения преступности.